

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију
и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

Методе процене у специјалној едукацији и рехабилитацији

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд
2018.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„МЕТОДЕ ПРОЦЕНЕ У СПЕЦИЈАЛНОЈ ЕДУКАЦИЈИ И
РЕХАБИЛИТАЦИЈИ”**

Београд, 24. децембар 2018.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2018.

„МЕТОДЕ ПРОЦЕНЕ У СПЕЦИЈАЛНОЈ ЕДУКАЦИЈИ И РЕХАБИЛИТАЦИЈИ”
ЗБОРНИК РАДОВА

научни скуп националног значаја
Београд, 24. децембар 2018.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Миле Вуковић

Уредник:

Проф. др Гордана Одовић

Рецензенти:

Проф. др Драгана Маџешић-Петровић, Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Проф. др Весна Жигић, Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Проф. др Јасна Хрнчић, Факултет политичких наука – Универзитета у Београду

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова је публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-120-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну
едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 13.12.2018. године,
Одлуком бр. 3/157 од 14.12.2018. године, усвојило је рецензије рукописа
Зборника радова „МЕТОДЕ ПРОЦЕНЕ У СПЕЦИЈАЛНОЈ ЕДУКАЦИЈИ И РЕХАБИЛИТАЦИЈИ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „МЕТОДЕ ПРОЦЕНЕ У СПЕЦИЈАЛНОЈ
ЕДУКАЦИЈИ И РЕХАБИЛИТАЦИЈИ” чију реализацију је сопственим средствима
подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

ПИКТОГРАФСКА ПРОЦЕНА ПРОФЕСИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСОВАЊА ОСОБА СА ТЕШКОЋАМА У МЕНТАЛНОМ РАЗВОЈУ

Биљана МИЛАНОВИЋ ДОБРОТА, Гордана ОДОВИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Апстракт

Током процеса професионалне оријентације особа са тешкоћама у менталном развоју спроводи се велики број формалних и неформалних процена са циљем да се усмере у подручје рада и занимање које им највише одговара и у којем имају највише изгледа за успех у раду. Између осталих, инструменти намењени процени професионалних интересовања обухватају и пиктографске инструменте који су ослобођени захтева читања. Сlikовни прикази нуде додатне информације о радном окружењу и активностима повезаним са одређеним пословима, што омогућава лакше препознавање различитих карактеристика неког посла. У раду су представљени примери неколико пиктографских инструмената који се могу применити у фази професионалне оријентације како би се на основу добијених налаза усмерио даљи ток планирања професионалног оспособљавања и запошљавања особа са тешкоћама у менталном развоју.

Кључне речи: професионална интересовања, пиктографска процена, особе са тешкоћама у менталном развоју

УВОД

Процес професионалне оријентације представља прву фазу професионалне рехабилитације особа са тешкоћама у менталном развоју (ТМР), током које се пружа стручна, организована, континуирана помоћ и подршка појединцу у његовом професионалном развоју, сазревању и опредељењу за будућу професију (Radić Šestić i Milanović Dobrota, 2016). Након професионалног информисања и просвећивања спроводи се велики број формалних и неформалних процена са циљем да се адолесцент са ТМР усмери у подручје рада и занимање које му/јој највише одговара и у којем има највише изгледа за успех у раду. Између осталих, примењује

се и процена професионалних/радних интересовања коју поједини аутори дефинишу као радне задатке или услове рада које особа најрадије бира између понуђених опција (Stancliffe, 2001). Добијени резултати омогућавају да се лакше направи компатибилност особе и преферирајућег радног окружења, како би се унапредио успех и задовољство у професионалном раду (Boerchi & Magnano, 2015).

Данас постоји широк спектар инструмената (стандардизовано и папир-оловка тестирање, интервју, ситуациона процена, метод радног узорка итд.), који могу да помогну младима са ТМР да идентификују и боље разумеју своја доминантна професионална интересовања и склоности и

повезу их са специфичним подручјима рада или групом занимања. Међутим, процена професионалних интересовања применом радних узорака захтева дефинисање, проналажење и припрему одређених радних узорака, испитиваче из различитих подручја рада, простор и време, па је финансијски неисплатива и веома компликована за организацију (Radić Šestić i Milanović Dobrota, 2016). Са друге стране, може се десити да у примени упитника и интервјуа особе са ТМР немају потребне рецептивне и експресивне комуникационе вештине (Cameron & Murphy, 2002), когнитивне способности да разумеју апстрактне концепте и претпоставке (Perry, 2004), док у инструментима са да-не одговорима могу бити сагласне са позитивним одговорима, као и избором друге опције уколико су понуђене могућности или-или (један или други) (Finlay & Lyons, 2002; Perry & Felce, 2002, све према Cobigo, Morin & Lachapelle, 2009). Једна од могућности процене професионалних интересовања особа са ТМР јесте да се без захтева за вербалним изражавањем испитаника примени пиктограмски приступ како би ове особе изаберале посао или занимање.

Пиктографска процена професионалних интересовања

Пиктограми (лат. *pictus* – слика) су елементи визуелне комуникације или графички симболи који сликовито преносе одређену информацију и у професионалној рехабилитацији омогућавају лакше препознавање различитих карактеристика неког посла (Radić Šestić i Milanović Dobrota, 2016, str. 95). Пиктографска процена професионалних интересовања ослобођена је захтева читања, а поред тога сликовни приказ нуди додатне

информације о радном окружењу и активностима повезаним са одређеним пословима које се не морају описивати текстом. Пошто нема потребе за превођењем, омогућава се прилагођавање различитим културама или језичким групама и елиминише могућност да се културолошке разлике припишу лошем преводу (Raunonen, Jackson, & Keinonen, 1990). Сем тога, слике су ближе реалном животу од штампаних изјава и током процене изазивају реакцију која је веродостојнија реалним преференцама, јер су мање двосмислене од вербалних ајтема, а самим тим доводе до веће релијабилности и побољшане валидности (Geist & McDaniel, 1952, према Voerchi & Magnano, 2015)

Први пиктографски инструмент за процену професионалних интересовања креирао је Харолд Гајст још 1959. године (*Geist Picture Interest Inventory-GPII*; Geist, 1959). Састојао се од 44 тријаде слика на којима су приказане особе које су ангажоване у стручним и неквалификованим радним активностима. Од испитаника се захтевало да изабере најзанимљивију активност у тријади. Након овог првог покушаја, дизајнирани су и други пиктографски инструменти за каријерно вођење, превасходно намењени особама са ометеношћу, односно, глумим особама или особама којима језик у инструменту није матерњи, особама које имају проблема са читањем, које преферирају невербалну комуникацију и којима не одговарају конвенционалне процене професионалних интересовања (Šverko, Babarović & Međugorac, 2014). Развојем технологије и њеном применом у оквиру професионалне рехабилитације особа са ТМР, закључује се да су савремене варијанте са видео клиповима боља алтернатива од статичких приказа (Lund, 2013), јер компјутерски модели

процене професионалних интересовања дозвољавају неограничени број грешака (Wehmeyer et al., 2006), обезбеђују уштеду времена и ниже финансијске трошкове (Davies, Stock & Wehmeyer, 2002).

Примери пиктографских процена професионалних интересовања

Бекеров инвентар професионалних интересовања (AAMD Reading-Free Vocational Interest Inventory, R-FVII:2; Becker, 2000) је илустровани инструмент осмишљен тако да пружа систематске информације о различитим занимањима и радним активностима за које могу да се оспособе особе са ТМР и стекну одређени степен квалификације. Намењен је особама старосне доби од 13 и више година. Инструмент приказује сликовне радне активности, односно типове задатака у којима су особе са ТМР веште и продуктивне. Састоји се од 55 мушких и 40 женских илустрованих тријада, што представља укупно 165 илустрација радних активности за испитанике мушког и 120 радних активности за испитанике женског пола, у одвојеним брошурама. У спектру радних активности могу се бирати неквалификовани послови, полуквалификована и квалификована занимања. Без временског ограничења испитаник у свакој понуђеној тријади послова треба да изабере ону радну активност која му се највише допада. Одговори приказују резултате у оквиру 11 подручја рада за дечаке и 8 за девојчице уз кратак опис сваког подручја рада укључујући препоручене послове у оквиру сваке области (Radić Šestić i Milanović Dobrota, 2016). Идентификовање подручја професионалног интересовања помаже дефектологу да планира професионално/радно

оспособљавање, радну обуку и/или избор радног места за особу са ТМР.

Сликовни инвентар каријера (The Pictorial Inventory of Careers –PIC; Kapes et al., 1992) је аудио-визуелни инструмент процене професионалних интересовања. Садржи 119 слајдова који приказују сегменте реалних радних ситуација за занимања, груписаних у 17 области (нпр. трговина и угоститељство, грађевина, личне услуге, пољопривреда итд.). Инструмент је врло лак за примену и траје око 30 минута, уз могућност индивидуалне или групне примене. Постоје два програмска нивоа. Први програм сем 119 слајдова садржи и додатни одељак у коме је наведено 11 дефиниција радне средине, а за које испитаник изражава степен допадања од „уопште ми се не допада” до „веома ми се допада”. Други програм садржи само 119 слајдова и испитаник у односу на интересовање одговара са „Да” или „Не”.

Сликовни инструмент за процену професионалних интересовања (The Picture Interest Career Survey, 2nd Edition - PICS-2; Brady, 2007) је кратак невербални инструмент базиран на широко коришћеном Холандовом кодирању (Holland, 1959; 1992; Campbell & Borgen, 1999) и категоријама интересовања (људи, подаци, објекти и идеје) и радних задатака (Prediger, 1982, према Brady, 2007). Оригинална верзија (PICS) је дизајнирана и развијена за примену код особа од 10 до 65 година и за особе са широким опсегом нивоа способности. Друго издање (PICS-2) је инструмент погодан за особе које не знају да читају или имају проблем са говором, као и за особе са оштећеним видом, јер се слике могу описати. Садржи 36 панела сачињених од три слике на којима се особе баве радним активностима у различитим радним окружењима.

Ове слике не представљају специфична занимања, већ радна окружења за многа занимања унутар подручја рада. Укупан број слика је 108 ($36 \times 3 = 108$). Сваки од панела слика се састоји од примарног словног кода (*RIASEC*) који садржи 18 слика са Р (*R-realistic*), 18 са И (*I-investigative*) итд., док се секундарни код појављује 6 пута ($6 \times 18 = 108$). Такође, ставке садрже и 27 слика које приказују рад са људима, подацима, објектима и идејама ($27 \times 4 = 108$). Од испитаника се очекује да изабере једну од три слике у сваком панелу, које се потом класификују у систем за професионално кодирање (*RIASEC*). Добијени резултат омогућава испитивачу да у оквиру припадајуће листе од 600 занимања, пронађе занимање и потребни ниво образовања, те да на основу тога даље усмерава саветовање и планирање каријере.

Предвиди своју каријеру: Инвентар каријерних интересовања (Envision Your Career: A Language-Free Video Career Interest Inventory; Kenneally & Strelkoff, 2005). Састоји се од 66 слика на ДВД-у које приказују људе како обављају типичне радне задатке у реалним радним окружењима. Видео почиње невербалном инструкцијом која приказује особу како узима инвентар, гледа у три различите радне ситуације, замишља себе у радним ситуацијама и сходно томе, означава бодовни лист. Упутство може бити и вербално. На скали од 1 (уопште ми се не свиђа) до 5 (многа ми се свиђа) заокружује се број који најбоље описује ниво интересовања. Није неопходно да испитаници имају претходно искуство или знање о радним ситуацијама, односно, не морају да разумеју шта особа ради, већ да искажу своја интересовања у односу на општи утисак који слика изазива. Видео траје 22 минута и погодан је за индивидуалне или

групне процене. Свака радна сцена траје 11 секунди и праћена је паузом од 6 секунди када испитаник треба да означи одговор на листи. Ова процена се темељи на Холадовој теорији (Holland, 1966; 1973; 1992), према којој се сва занимања могу груписати у шест основних група. Сваку групу или кластер представља 11 разноврсних занимања. Добијени резултати указују на опште области професионалних интересовања, која служе као полазна тачка за даље професионално усмеравање и/или осмишљавање интервенција које су релевантније и ефикасније.

Тест широког спектра интересовања и занимања (Wide Range Interest and Occupation Test – Second Edition (WRIOT-2); Glutting & Wilkinson, 2003) је невербални инструмент за процену професионалних интересовања који се може користити у компјутерском (ЦД-РОМ) и папир-оловка формату. Садржи 238 слика које помажу испитаницима да идентификују своје преференце (свиђа ми се/не свиђа/неодлучан) у вези са широким спектром радних ситуација. Добијени резултати пружају информације о индивидуалним потребама, мотивима и вредностима особе у вези са одабраним пословима. Налази преференци груписани су у оквиру три кластера и указују на неко од 17 подручја рада, 16 професионалних интересовања и једно од шест базичних Холандових типова личности.

ЦД-РОМ програм (Video CD-ROM program; Morgan, Gerity & Ellerd, 2000) је осмишљен да видео приказ почиње тако што испитаници идентификују жељене услове рада (нпр. рад на отвореном или рад у затвореном простору, самостално обављање посла насупрот рада са сарадницима итд.) након чега одабиру преферирајуће послове унутар групе селектованих услова рада.

Видео запис о сваком послу представља се два до четири минута. Након видеа у коме се испитаницима приказује по пар послова, програм тражи да испитаник у форми присилног избора изабере А или Б или ни једну опцију. Након десет паро-ва, програм приказује кратку листу по-слова која омогућава стручном тиму да размотри даље планирање обуке и/или запошљавања (Ellerd, Morgan & Salzberg, 2002).

Ограничења у примени пиктографске процене професионалних интересовања

Поред предности које пиктографска процена нуди, превасходно у премошћавању сметњи у комуникацији и брзини процене, литература бележи и одређења ограничења у примени.

Радни услови могу изгледати различито у различитим културама, па је потребна крос-културна евалуација пре примене у новим културама, као код осталих инструмената. Такође, поједини инструменти отварају простор за индивидуалну интерпретацију и потенцијално увећавају двосмисленост, посебно уколико испитаник усмери пажњу на сегмент на који испитивач није желео да се фокусира. Још један недостатак односи се на креирање пиктографских верзија одређених, тешко видљивих домена понашања. Сем тога, постоји могућност да се испитаници идентификују са сликом особе приказане на слици, било да је у питању пол, физички изглед или атрактивност радног окружења (Šverko, Babarović & Međugorac, 2014), те је потребно ажурирати пиктографски материјал у складу са променама свакодневног живота и света рада. Стога

у италијански аутори осмислили верзију у којој је умањен утицај стереотипа тако што су људске фигуре стилизоване и не постоји идентификација у погледу пола и фацијалне експресије (Boerchi & Magnano, 2015).

На крају, аутори из ове области су саслушни да је упркос постојању великог броја пиктографских инструмената, релативно мало истраживања о валидности професионалних преференци код особа са тешкоћама у менталном развоју (Becker, 2000; Ellerd, 1990; Field, Martin, Miller, Ward & Wehmeyer, 1998; Hughes, Pitkin & Lorden, 1998; Mithaug & Hanawalt, 1978; Morgan, 2003; Reid, Parsons & Green, 1998, према Ellerd, Morgan & Salzberg, 2006).

ЛИТЕРАТУРА

- Becker, R. L. (2000). *Reading-Free Vocational Interest Inventory (2nd ed.) (RFVII-2)*. Austin, TX: Pro Ed, Inc.
- Boerchi, D., & Magnano, P. (2015). Iconographic professional interests inventory (3IP): A new validation study. *Europe's Journal of Psychology, 11*(4), 571–596.
- Brady, R.P. (2007). *Picture interest career survey: Administrator's guide*. Indianapolis: JIST Publishing.
- Cobigo, V., Morin, D., & Lachapelle, Y. (2009). A method to assess work task preferences. *Education and Training in Developmental Disabilities, 44*(4), 561-572.
- Davies, D. K., Stock, S. E., & Wehmeyer, M. L. (2002). Enhancing independent task performance for individuals with mental retardation through use of a handheld selfdirected visual and audio prompting system. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities, 37*(2), 209-218.
- Ellerd, D. A., Morgan, R. L., & Salzberg, C. L. (2002). Comparison of two approaches for identifying job preferences among

- persons with disabilities using video CD-ROM. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37(3), 300-309.
- Ellerd, D. A., Morgan, R. L., & Salzberg, C. L. (2006). Correspondence between video CD-ROM and community-based job preferences for individuals with developmental disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 41(1), 81-90.
- Glutting, J. J., & Wilkinson, G. S. (2003). *Wide Range Interest and Occupation Test*.-(2nd ed.). London: Pearson PLC.
- Holland, J. L. (1966). A psychological classification scheme for vocations and major fields. *Journal of Counseling Psychology*, 13, 278 -288.
- Holland, J. L. (1973). *Making vocational choices*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Holland, J. L. (1992). *Making vocational choices: a theory of vocational personalities and work environments*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Kapes, J. T. et al. (1992). *Career Assessment Instruments for Vocational Students with Special Needs*.
- Kenneally, E., & Strelkoff, Y. (2005). *Envision Your Career: A Language-Free Video Career Interest Inventory Administrator's Guide*. Indianapolis, IN: JIST Works
- Lund, P. D. (2013). The Effects of Video Prompting via an iPad on Vocational Skill Development of Secondary Students with Developmental Disabilities.
- Morgan, R. L., Gerity, B. P., & Ellerd, D. A. (2000). Using video and CD-ROM technology in a job preference inventory for youth with severe disabilities. *Journal of Special Education Technology*, 15(3), 25-33.
- Paunonen, S. V., Jackson, D. N., & Keinonen, M. (1990). The structured nonverbal assessment of personality. *Journal of Personality*, 58(3), 481-502.
- Radić Šestić, M. & Milanović Dobrota, B. (2016). *Profesionalno i radno osposobljavanje osoba sa intelektualnom ometenošću*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Stancliffe, R.J. (2001). Living with support in the community: Predictors of choice and selfdetermination. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Review*, 7, 91-98.
- Šverko, I., Babarović, T., & Međugorac, V. (2014). Pictorial assessment of interests: Development and evaluation of Pictorial and Descriptive Interest Inventory. *Journal of Vocational Behavior*, 84(3), 356-366.
- Wehmeyer, M. L., Palmer, S. B., Smith, S. J., Parent, W., Davies, D. K., & Stock, S. (2006). Technology use by people with intellectual and developmental disabilities to support employment activities: A single-subject design meta-analysis. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 24, 81-86.

PICTOGRAPHIC ASSESSMENT OF PROFESSIONAL INTERESTS OF PERSONS WITH DIFFICULTIES IN MENTAL DEVELOPMENT

**Biljana Milanović-Dobrota,
Gordana Odović**

*University of Belgrade – Faculty of Special
Education and Rehabilitation, Belgrade*

Abstract

During the process of professional orientation of persons with difficulties in mental development conducting a large number of formal and informal assessment with the aim of moving into field of work and the profession that suits them best and in which they have the best prospects for success in work. Among others, instruments designed to assess professional interests include pictographic instruments that are reading free. Pictures views offer additional information about working environment and activities related to certain jobs, which makes easier recognize different characteristics of a job. This paper show examples of pictographic kind of instruments that can be applied in the phase of professional orientation, in order to findings focused planning further course of training and employment of persons with difficulties in mental development.

Key words: *professional interests, pictographic assessment, persons with difficulties in mental development*